

34. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : [у 12-ти т.] / Т. Г. Шевченко ; [редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3 : драматичні твори ; повісті / [упоряд. та комент. В. П. Мовчанюка та ін. ; ред. В. Є. Шубравський]. – 1991. – 400 с.
35. Čyževskýj D. Literarische Lesefrüchte. Skovoroda bei Narižnyj / D. Čyževskýj // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1941. – Bd. XVII. – S. 110–112.
36. Kulisch P. A. Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten / P. A. Kulisch // Пантелеймон Куліш : [матеріали і дослідження] / [редкол. : М. Г. Жулинський (відп. ред.) та ін.]. – Львів ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. – С. 157–170.
37. Tschyžewskyj D. Skovoroda – Gogol' (Y. G. Shevelov zum Geburtstag) / D. Tschyžewskyj // Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik. – Wiesbaden, 1968. – Jg. XIII. – Hft. 1. – S. 318–325.

Анотація

У статті розглядається, як відбилися традиційні для барокової літератури риторичні елементи в текстах українських романтиків, зокрема, в прозових та драматичних. Риторичні традиції простежуються на генеалогічному рівні вітчизняної літератури XIX ст., на рівні мотивів, образів, сюжетів, почасти в номеносфері художніх текстів.

Ключові слова: бароко, романтизм, проза, риторика.

Аннотация

В статье рассматривается отображение традиционных для барочной литературы риторических элементов в текстах украинских романтиков, в частности, в прозе и драматургии. Риторические традиции прослеживаются на генеалогическом уровне отечественной литературы XIX века, на уровне мотивов, образов, сюжетов, отчасти в номеносфере художественных текстов.

Ключевые слова: барокко, романтизм, проза, риторика.

Summary

The article discusses the mapping of traditional baroque literature rhetorical elements in texts of Ukrainian romantics, in particular, in prose and drama. Rhetorical tradition can be traced to the genealogical level of national literature of nineteenth century, at the level of motives, images, plots, partly in nomenosfere of texts.

Keywords: Baroque, Romanticism, prose, rhetoric.

УДК 821.161.2'01

Трюхан О. І.,
магістр,
Бердянський державний
педагогічний університет

МОТИВ ГРІХА І ПОКАРИ ЯК ПРОВІДНИЙ У ТВОРЧОСТІ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО

Барокове письменство характеризується інтерпретацією біблійних образів і мотивів, створенням образу праведника й грішника. Поезії виступають порадами читачам, що зумовлені прагненням допомогти християнам обрати правильний життєвий шлях. Мотив швидкоплинності людського життя й “марноти марнот” знаходить своє відображення у творах барокових письменників через низку менших за семантичним навантаженням мотивів: приреченість людини на муки і страждання, зумовлена первородним гріхом, страх перед завтрашнім днем і заклик миритися із недосконалістю

світу, ілюзорність життя, пошуки сенсу існування, смерть як перехід у вічність. Багато письменників були й проповідниками, що визначило вибір тем, мотивів і образів творів, використання семи смертних гріхів як стрижневих компонентів.

Гріх є свідомою відмовою від всеосяжного щастя, яке може отримати кожна людина за умови дотримання заповідей, духовної чистоти, відповідності канонам ідеального християнина. Л. Софронова погоджується з думкою Н. Спафарія й виділяє у творчості письменників епохи бароко відображення людини у двох вимірах: чисту душу й гріховне тіло. Можливість вибору прозора: християнин або йде “на схід”, тобто обирає порятунок, або на “захід”, де “нижайшая часть плоти” [7, 80], посередині ж цих шляхів знаходиться “сердечная земля” [7, 80], тобто гармонійна єдність розуму й почуттів, потреб і жертвовності, усіх компонентів, що перехрещуються в одній точці. Людину вписано у складний багатовимірний простір, де горизонтальне спрямування є одночасно вертикальним, метафоричне переміщення на території виступає одночасним рухом до Господа чи протилежно йому.

Мотив гріха співвідноситься в розумінні Л. Софронової з мотивом “тіні”, специфічним способом відображення дійсності, демонстрацією протилежних об’єктів, що разом з первинними творять єдність. Так, тінь володіє силою робити уявні явища, події предметними й приналежними до дійсності, а реальні переводити у вимір примарних. Сама людина як тілесна оболонка своєї вічно живої душі також стає тінню, сном, відображенням. У такий спосіб змінюється поняття гріха, який міг існувати лише як шкода, нанесена тілом душі, тобто тінню – сутності. Безсмертна душа опирається зрадливому тілу й набуває вирішальної сили, що підпорядковує собі всі прояви людської діяльності [5].

Гріхопадіння смертної людини зумовлено вже її появою на світ згідно з віруванням у втрату Адамом і Євою місця поряд з Господом. Життя християнина є постійною агонією, тобто боротьбою зі спокусами й принадами тлінного світу. Така концепція пояснює важливість смерті у світогляді християнина, життя якого перетворюється у постійне балансування на межі праведність / гріх. Постійне прагнення неможливого, тобто стирання грані між людиною і Богом, також може трактуватися як агонія. Поряд із мотивом власної гріховності розробляється мотив гріховності світу і потреби цілковитого відречення від нього, але не шляхом аскетичного усамітнення, а шляхом внутрішнього подолання тілесного боку життя. Гріховність світу напряду пов’язана з есхатологічними мотивами, Страшний Суд тяжіє над усіма християнами як поворотний пункт подальшого існування, мірило прожитого. Людина знаходиться у вкрай несприятливих умовах, адже ніколи не знає, коли помре, а тому має готуватися до кращого світу протягом всього життя, кожна хвилина стає очікуванням кінця.

Л. Ушкалов барокову інтерпретацію праведності й гріха співвідносить з образами Правди й Кривди у творчому доробку Семена Климівського й Григорія Сковороди. Щодо першого автора критик зазначає: “У своїх творах поет розмірковує найперше про Правду й Кривду, оті насвітлені есхатологічним промінням іпостасі Христа й Антихриста” [2, 12]. Правда ставиться вище за всі чесноти, але у світі її надто важко знайти.

У вірші “Світ збурили грози на людські сльози” [1, 74] Лазар Баранович вбачає причину всіх нещасть людства у тотальній гріховності, можливості бути зрадженим найближчим (“Своєї тіні жахаються люди – Гріхи се чинять, пануючи всюди”). Лазар Баранович молить Господа про допомогу людям, захист і прощення, закликає інших щиро покаятися. Від по-християнському смиренних думок переходить він до палкого бажання смерті всім ворогам України. Тільки за такої умови можливі спокій і благодать на Батьківщині: “Всяк миру прагне по довгому бою”. Так і у творах “Скрізь на Україні видно лиш руїни” [1, 36], “Як в краю не тихо, з воєн людям лихо” [1, 61] автор змальовує нашу державу у крові постійних війн, жорстокості карколомного ворога.

Твором “У світі так ведеться, що лихо сміється” [2, 201] Баранович підсумовує свою попередню творчість. Автор постає зневіреним у людях, що діють, керуючись лише гордістю та егоїзмом, не знають міри ні в чому, навчає бути покірними і милостивими, терпимими. Від християнського смирення автор переходить до висловлення палкого бажання волі Україні. Баранович закінчує твір згадкою про бога війни Марса, використовуючи знання античної міфології.

Данило Братковський у книзі “Світ, по частинах розглянутий” звертається до образів різних верств народу: панів, шляхти, земських і міських урядників, ремісників. Багато образів є персоніфікованими: образи хмелю, пляшки, вина, чарки, пива; до іншого семантичного поля належать життя-іскра, смерть, гроші, гріх, одяг, нужденність. Усі мотиви й образи книги підпорядковані одному художньому задуму письменника – продемонструвати гріховність і занепад оточуючого суспільства, зумовлені низкою чинників. О. Бай зазначає, що всі земні характеристики в Данила Братковського ідентифіковані з поняттям гріха, об’єднані концентричною, персоніфікованою фігурою світу.

Стиль письменника варіюється від публіцистичного, пафосного, до простого, зрозумілого навіть неосвіченим селянам, що свідчить про творчу майстерність Данила Братковського. Мотив гріха є панівним, об’єднує в собі інші менші мотиви, є стрижневим як для світогляду письменника, так і для досліджуваної книги. Гріх являє себе людині в цілій плеяді різновидів, має багато облич: тривога, хміль, жіноча злість, жадібність, бажання наживи, любов до грошей, соціальна нерівність і несправедливість. Як зазначає В. Шевчук, Данило Братковський “не ставить за мету розглядати людину в системі добра і зла, як це є приміром, у Климентія, а звертає увагу лише на одну частину людського буття – лихо, тобто відзначає нелади й збочення, те, що відходить од християнського бачення добродійної людини” [2, 21].

Перевага багатства над усіма людськими чеснотами не могла залишити письменника байдужим (“Добрий віршопиєць”, “Диспут убогого з паном”, “Світ”), продажність шляхти проникала у всі сфери життя (“Бенкет на сеймику”, “Сеймик”, “Вибір депутата”). Соціальна несправедливість, утиски й гноблення селян шляхтою відображені у творах “Пан над косарем”, “Про птаха неробу”. “Про жовніра молодожона”. В. Пришляк виділяє у творчості Данила Братковського ідею рівності всіх людей на землі (“Рівність”, “Палац небесний”), вимогу, щоб усі люди жили своїм розумом, а не за рахунок нижчих за соціальним становищем (“Пан над косарем”, “Життя у місті”). Світ навколо Данила Братковського потонув у гріхах, які мали різний

вияв, але зводилися до одного: приниження беззахисних бідняків, знищення православ'я на користь католицтву [2].

Мотив гріха жадібності й наживи, влади грошей втілюється у вірші “Як судить світ” [2, 91], де висловлюється співчуття тим, хто не в змозі отримати достатню освіту через бідність: “Хто із грошима, то в нього наука” [2, 91]. Афористично звучить фраза Данила Братковського “Той [мудрий] – пан політик, а простий – псу брат” [2, 93]. Гроші виступають чи не єдиним важелем, мірилом авторитету й впливовості у соціумі, інші фактори нівелюються. У творі “Ліки в дорозі” автор метафорично називає гроші “ліками”, настільки велику роль у житті людини вони відіграють. Данило Братковський іронічно пропонує багатим відбирати ще більше в простолюдина у вірші “Неуком варто звати, хто мало звик брати” [2, 77]. Матеріальний статок названий засобом здобуття визнання й поваги, про що свідчить вірш “Гроші то ґрунт”, без нього ж і правди не здобути: “То ж дай, тоді прав, і ляше, й русине!” [2, 115]. Єдиною силою, що здатна перемогти гроші, повністю відкинути їхній вплив, є Божа воля, природна смерть, Страшний Суд, тобто релігійні атрибути християнства.

Данило Братковський у сатиричному тоні називає гроші ліками: “Червоні злоті в одяг з сум ховай ти, До живота щось з того прикладай ти” (“Ліки в дорозі”). Автор демонструє позитивний вплив золота на тіло людини, на зовнішню оболонку, але аж ніяк не на внутрішню сутність, моральне здоров'я християнина. Правда сатирично названа Данилом Братковський “золотою”, значення такого виразу набуває саркастичного забарвлення. Розуміння дорогоцінної щирості підмінюється реалістичною картиною виправдання будь-кого за умови наявності значних статків: “Знаю у світі правду одну – злоту... Золотом котрий печаткує правду, Рідко у справі милиться насправді” (“Золота правда”) [2, 271]. Гроші допомагають вирішувати проблеми через зростання бюрократії й хабарництва в соціально-економічній системі держави.

Неможливість точно передбачити результат зводить нанівець всі спроби його досягнення, марнотою марнот є все, що робить людина для свого збагачення, це минуще й незначне у порівнянні з істинною християнською вірою. Любов до грошей іноді сягає неймовірного рівня: “То злотник добрий: чуттям виміряє, Що взяв у руку, вагу визначає”. Однак навіть такий фанатизм, систематична звичка мати справу із золотом не може точно вказати характер його використання: “Якої проби і що з того буде? Питай про того, мій пане, повсюди” (“Злотник”) [2, 257].

Гріховні заздрість, пихатість, хвастощі зазвичай необґрунтовані й марні, адже наявність матеріальних статків не означає обов'язковості успішного їх використання: “Як хто в похвалі, що нажав багато, Хто зна, чи може працю споживати” (“Жнива”) [2, 251]. Цінними є не слова, а дії, не сам процес, а результат, не так потенціал, як його реалізація. Накопичення грошових статків може бути й безцільним, коли цей процес не призводить до витрати коштів. Збагачення заради самого збагачення обмежує людину так само, як і бідність: “Значне це чудо: голодний, багачу, А ситий вбогий... Є досить, шкода купить, то й не купить”. Вказані слова – з вірша із красномовною назвою “Нестачу почували ті, що золото мали” [2, 237]. Гроші перетворюються на даність, а не засіб отримання бажаного. Підступний світ вводить

обмеження щодо використання накопиченого: “Як є гроші у калиті, Не дозволяєш щось купити, Я не стану це хвалити” (“Світ”) [2, 187]. На думку В. Шевчука, “світ же шляхти... пошановує тільки тих і таких, котрі мають калиту і міх, при цьому й Калита і Міх персоніфікуються, стаючи актором дійства, що його звать життям” [2, 9]. Данило Братковський висловлює думку про абсурдність жадоби до збагачення, відсутність практичної користі від цього заняття. Матеріальне вбиває в людині духовне, жадоба до змагання затьмарює всі інші почуття й думки.

Зовнішність розрахована на поверхове сприйняття, вона не апелює до душі у всій її складності й неоднозначності, а характер особистості не визначається кількістю грошей: “Так суть людини без фарб відкриває, За гроші барвно себе одягає” (“Малювання”). Золото як оздоба знижується Данилом Братковським до звичайної фарби: “У вигідний палац при тому вступив я. Достатнім коштом його збудували, Навпроти в жовте в той час фарбували” [2, 137]. Такі дії не відповідають навіть особистим уподобанням власника, його смакові, не виявляє індивідуальності. Це лише показник рівня заможності, соціальної позиції, можливість змусити інших більше поважати себе: “Як кошт отому, що вклав, дозволяє, Собі такого він маляра має” (“Вигідний палац”) [2, 241].

Важливою соціальною проблемою, відображеною Данилом Братковським, є несправедливість громадської думки про окремого її незаможного представника, несправедливе ставлення до бідних, приниження нужденних. Матеріальний статок відкриває перед людиною значні можливості, дозволяє піднятися на вищий соціальний щабель, обіцяє авторитет і визнання: “Грошики маєш, не вельми низить се, Можеш із ними до пана прибитися, І не горою, а йти установно Можеш, як злотом міх напханий повно” (“Гроші то ґрунт”) [2, 97]. Золото є обов’язковою умовою успішного становлення людини, отримання гідної позиції в суспільстві, адже громадська думка включає в себе перш за все оцінку матеріального благополуччя людини: “Хто добрий рицар? Багач в повній мірі. Хто це – достойник? В соболім Ковнірі... Хто франт, хто блазень? Ледачий хто зовсім? “Бідака голий!” – отак ми голосим” (“Світ”) [2, 243]. Гроші стають основним мірилом досягнень особи, до того ж не звертається ані найменшої уваги на способи накопичення їх, оцінюється лише результат.

Мотив залежності соціального становища від матеріального благополуччя порушена автором у вірші “Хто пан”: “Хто дає, пан є, а не бере в когось. Тож, будем, бідні, вас паном вважати, Як ви почнете нам щедро давати” [2, 265]. Велика кількість грошей автоматично підвищує положення людини в рамках соціальної ієрархії. Злет матеріального становища призводить до гріховної гордині: “В писі великій – нічого не бачиш, Винесли, гордий, з усіх кпиш, гордяче” [2, 265]. Проте, усе в руках Господа, будь-який процес має своє закінчення, немає нічого постійного й беззаперечного, через що автор застерігає подібних людей: “Гей, блазню, блазню, зважай-бо на тее, Що до часу це подав Бог такеє!” (“Про пишного з убогого”) [2, 285]. Слава, заможність і успішність не постійні за своєю природою, проте, навіть втрата грошей залишає до того багату людину впевненою у своїй приналежності до вищого класу: “Знаю, що, пане, стали бідувати, Помпу одначе не покинув, брате” (“До убогу та пишну”) [2, 151].

Заможність сплутується в розумінні пересічної людини з аристократичністю, шляхетністю, соціальною значущістю.

Гроші можуть стати причиною надмірного вживання алкоголю чоловіками й виснажливої, але беззмістовної праці жінок: “Мішка за гроші нелегко подати... Коли б було так, таке учинили б: Мужі би пили, жінки мішки шили б” (“*Continens, pro contento*”) [2, 91]. Люди згодні на роботу, що не приносить іншої користі, окрім збагачення, нівелюються творчість й ідея цікавої, соціально значущої праці. Гроші в цих словах постають як єдина, егоїстична мета діяльності. І навіть заробивши певні кошти, не можна бути впевненим у безпеці їх збереження й використання, адже багатші оббирають бідніших: “Гріш лиш десятий вам дістається, Йде через руки, поки подається. В кожній руці тож зменшиться мусить, Кожен невинну вовк овечку душить” (“*Про жовнірську заплату*”). Образи протилежних соціальних класів наділені авторською оцінкою також у вірші “Хто працює, має солодкий сон”: “Спить в ніч овечка, як досить поживи. О хтивість ваша! Не спить вовчик хтивий” [2, 147]. Алегоричні образи відсилають реципієнта до жанру байки, що робить вірші синтетичним бароковим витвором мистецтва.

Як зазначає В. Антонович, Данило Братковський обстоює думку, що не наука, заслуги, а гроші відіграють ключову роль у соціумі. Аморальність розтліває все шляхетське суспільство, сім'ю й державу: красномовство замінюється нудним риторством, чесність – шахрайством, правосуддя – сутяжництвом [2, 391]. Жадібність й пристрасть до накопичення грошей викликають появу іншого гріха – заздрості, що продовжує й посилює процес руйнування християнської душі: “Не одного гріш чужий заводить”. Світ мінливий і нестатечний, сповнений спокус, тому все надто швидко руйнується: “Тут – на латці лата, а завтра – гарна шата” [2, 145]. Таким чином, мета збагачення примарна й непевна, а зусилля для її досягнення виснажливі, результат невиправданий і гріховний у своїй основі. Г. Калантьєвська відзначає, що Данило Братковський помітив один закономірний феномен: люди завжди невдоволені своїм становищем, вважають життя інших щасливішим, що призводить до заздрості [4, 52].

Надмірна увага до матеріального призводить до втрати християнського співчуття, чуйності, доброти. Найсильніше це виявляється під час поділу спадку після смерті близької людини. Жахлива картина зневаги до літньої хворої людини з боку дітей змальована у вірші “Як старий умира, молодь ум прибира”. Найважливішою справою в трагічний момент виявляється пошук схованого золота й придбання нових прикрас. Дочка старого вчить такій ганебній поведінці молодшого брата: “Збір: злото, срібло з молодшим зужила. З молодшим водить при тому забаву: Нова є стрічка, стару ж бо під лаву” [2, 239]. У пошуках задоволень дівчина забуває про померлого, не тужить за ним ні хвилини. Моральна деградація виявляється в підвищенні уваги до матеріального замість духовного, у деформації ієрархії морально-етичних цінностей. У гріховній байдужості можна звинуватити й багатирів. Для кого “Є матір – розкіш дочасно, по часі – Тягар нещасний і утиск в нещасті” (“*Бенкет на сеймику*”) [2, 55]. Таким чином, родичі, які в традиції української народної моралі й християнського світогляду сприймаються як підтримка й допомога, перетворюються на зайвих і обтяжливих осіб.

Накопичення грошей призводить до гріховного бажання крадіжки, присвоєння собі чужого статку, що Данило Братковський саркастично змальовує у вірші “Грошей стало мало”. Напис на шкатулці проголошує, що “Коли не повно, завжди буде неповно”, отже, власник цієї речі не може вдовольнитися малим, йому потрібно якнайбільше золота. Хлопець вжив гру слів і заміну значень, спустошив шкатулку наполовину, щоб вона була така ж не повна, як і до цього. Автор у такий спосіб висміює спробу людини накопичувати гроші, не зважаючи на здоровий глузд і адекватність людських потреб.

Жорстокість породжується людською жадібністю, тому бідний жовнір має стражденно працювати, до того ж терпіти тиск і приниження з боку багатших. Ставлення панів до цього класу людей навіть не байдуже, а агресивне й антигуманне: “З жовніра в війську бува кров стікає, Відтак сукна вже такий не вдягає... А депутати – ті грошики мали – Вдають одначе: що не вибирали” [2, 201]. Данило Братковський вважає неминучим покарання панів-користолюбців за їхні гріхи й утиски стосовно трударів: “Поборцю-пане, за викрути тії, О, не одному дадуть в пеклі києм” (“Про жовнірську платню”) [2, 283]. Кожному воздасться по його заслугам, ніщо не проходить непоміченим для Всевишнього. Не менш жахливу картину змальовує автор у вірші “Про торг головами”, де людське життя цінується менше за гроші: “Невинних кров’ю ти, лотре, торгуєш, Кров брата в помсту з небес лементує... Міх – брат по смерті, так часто буває” [2, 285]. Насилля породжує помсту, яка руйнує християнську праведну душу.

Автор переходить до прямої інвективи у вірші “Світова альтернатива”: “Можний, безбожний в усі свої літа – В альтернативі вживаєш ти світа... Тут жив обжерно, там був голод сильний... Тут жив багатим, не давши убогим... Гречний, стрункий тут, щоденно веселий, Там – гидкий. Бридкий, смутний, безкошелей” [2, 289]. Данило Братковський змальовує гріховного багатія за допомогою антитези й контрастування. Зовнішнє не відповідає внутрішній сутності людини, через що особистість не може стати гармонійною й вираженою. Згубна влада грошей неминуче призводить до морального падіння, деформації душі й втрати людяності.

Отже, Данило Братковський не вважає багатство визначальним і необхідним фактором для щастя християнина. Статки не роблять людину приналежною до шляхти, адже довкола автора існувало багато людей високого походження, які не володіли значним грошовим запасом, до таких “убогих” відносить автор і себе. Данило Братковський наголошує на тому, що жадоба до збагачення провокує появу інших гріхів: заздрості, пихатості, жорстокості, аморальності, неправедної поведінки. Соціальна нерівність тісно пов’язана із жорстокістю й антигуманним ставленням до бідніших, що йде врозріз із нормами моралі й християнськими заповідями. Заробляння грошей часто перетворюються у бездумне й фанатичне їх накопичення без іншої мети, що гальмує процес становлення й розвитку людської особистості. Таким чином, Данило Братковський переконаний у згубному впливі великої кількості грошей на духовне здоров’я людини.

Спокутування гріхів продовжується протягом усього життя, здійснюється свідомо або за волею Всевишнього, тому мотив страждання людей притаманний

усій поезії Данила Братковського. Письменник висловлює християнське співчуття до селян, що змушені догоджати панам, у вірші “Бенкет на сеймику”, наголошує на користолюбстві останніх. Автор використовує вираз “не буде навіки вже братом”, що свідчить про відсутність взаєморозуміння бідних селян із заможною шляхтою. Увагу письменника привертають також “подорожні”, тобто мандрівники, чия справа була важкою, небезпечною й відповідальною. Такі думки висловлює Данило Братковський у вірші “До подорожнього” у вигляді звертання до представника цієї групи людей. Не вказуючи фактичні дані про подорож, автор зосереджується на змалюванні нелегкого психологічного стану людини, ніби прагне заспокоїти її за допомогою порад.

Людина гріховна від самого народження, чого не можемо сказати про тварин, роль яких за Біблією – бути помічниками людей у господарстві й повсякденному житті. Гармонійний образ співіснування трьох сфер “людина-людина”, “звір-звір”, “людина-звір” повністю руйнується через жорстокість, непримиренність і егоїзм людини. Алегоричний бароковий мотив “людина-звір” використовується в ряді творів письменника, так, Данило Братковський із жалем констатує, що “В одному лісі вовк з вовком рідниться”, а люди не здатні встановити стосунки із взаєморозумінням й взаємодовірою, бо деякі з є страшнішими за диких звірів. Автор протиставляє мирний світ природи, де панує любов і гармонія жорстокому суспільстві у творі “Дивна річ”. Парадокс сформульований за допомогою метафоричного вислову “Не любить пан пана, жебрак жебрака... Вовки прелюті в зграї всі гуляють” [2, 107]. Порівняння демонструє бажання автора досягти світлої християнської любові для людей всіх професій і соціальних рангів. Людей чесних і справедливих, працьовитих небагато у порівнянні із загалом жорстоких, егоїстичних, користолюбних: “Солов’їв мало, гарно все ж співають, тьми горобині абияк цвіркають” [2, 117]. Люди не зважають на заповіді Божі, через що провадиться думка, що звірі кращі, ніж люди, адже дотримуються законів існування своєї спільноти й продуктивного її функціонування.

Хміль як гріховна спокуса виступає живою істотою, настільки велику вагу він має для людського життя, присутній завжди й усюди: глумиться, хвалить, прихильність заводить, допомагає фантазувати, б’ється, лякає, зраджує, спокушає молодих і недосвідчених, блудить, ганьбить (“Хміль те чинить”). Поступово у змалюванні Данила Братковського хміль заступає собою живу людину, зливається з нею в одне ціле, обмінюється соціальними й побутовими функціями. Проти такої ситуації навіть закон безсилий: “Закон не каже!” [2, 93]. Хміль відбирає інтелектуальні, моральні й матеріальні здобутки людини.

Данило Братковський називає жінок гріховними в побутовому житті, злими, гнівливими, ревливими і водночас невірними, користолюбними, вказуючи причини цього. Доказом слугують рядки віршів “Цнотлива жінка – сварлива теж жінка” (“Сварлива жінка”) [2, 131], “Жона цнотлива – жона теж гнівлива... Як юна – добра, коли ж бо достоїть – Гнівлива добра, як в мозку не роїть” (“Жінка гнівлива”) [2, 131], “Бува і тиха по-давньому з лиха, Не скаже в очі, а в серці зі звихом” (“Тиха”) [2, 131]. Проблема користолюбства тісно пов’язана із егоїзмом, як це продемонстровано у творі “Гостинець жінці з дороги”: “Коханко, кохай того мужа в очі, який привезе гостинці дорожчі” [2, 161]. Із сарказмом змальовує письменник матерів, які прагнуть завоювати

любов дітей коштовними подарунками, грошима: "Ото є матуся, сукенок є досить, і срібла, і золота, полотна приносить" ("Погана мати й добра") [2, 227]. Митець пропонує читачам самим зрозуміти, якою має бути справді хороша матір на противагу тій, що лише намагається здатися такою: "Вістить матуся коханому сину, Хай би за душу дав бідним грошину" ("Смерть матері") [2, 263]. Щирість і відданість важливіші у світі, хоча б тому, що їх гранично мало. Письменник глибоко розчарований у жіноцтві, що на його думку, від природи не може похвалитися чеснотами. Данило Братковський не виправдовує такий моральний портрет умовами життя, адже вказує на існування і добрих, ніжних турботливих осіб, яких меншість: "У всьому добру, знаєте самі ви, Між тисяч годі розшукать – це диво" [2, 131].

Нарешті, пряме використання мотиву гріха пронизує книгу "Світ, по частинах розглянутий", зустрічається як лейтмотив творів і як супровідний образ. Поет спрямовує свою увагу на "квіти зла" за висловом В. Шевчука. Письменник гостро засуджує відсутність достатньої уваги до цього з боку людей, радить більше боятися несправедного життя: "Страшного пекла боятися треба" ("Пекло") [2, 103], "гріха бійся радше" ("Боязнь гріха") [2, 115]. Гріх у творчості Данила Братковського персоніфікується, про що можемо судити зі звертання "о, гріху", великої кількості дій, приписуваних цьому явищу ("Гріх – вічний розбійник") [2, 107]. Нічого, жодний вияв стихії, ніяка зброя – меч, стріли, вогонь, грим, вода – не може зрівнятися з ним за силою впливу на людину, за руйнівним потенціалом: "б'єш, палиш, топиш і тіло, і душу" [2, 107]. Поет нагадує про Страшний Суд, який наближується щодня: "Гей, лихочасся дедалі надходить – Гріхи то наші нам, грішникам, шкодять" ("Лихі часи"), закликає православних християн "в свободі жити, тримати мир злотий" [2, 191], тобто вчасно усвідомити свої помилки, щоб мати час їх виправити.

За теорією І. Силантьєва [6], внутрішня складова досліджуваного мотиву вкладається у схему "спокуса – порушення заповіді Божої – гріховна дія чи думка", яка є традиційною для письменства епохи бароко й наступних історико-літературних періодів, а тому може бути названа інваріантом мотиву. Зовнішня оболонка включає багато проявів гріховності у різних сферах діяльності людини, широкий спектр факторів, які відволікають християнина від основного шляху служіння Господу і спрямовують його дії на злі вчинки.

А. Тимченко [3] пропонує трихотомічну модель мотиву, за якою ядром мотиву гріха в Данила Братковського є спокуса, зло, тінь, образа, порушення заповіді, покара, спокута, страждання душі через нерозумне смертне тіло. Тіло мотиву співвідноситься з його оболонкою за І. Силантьєвим, а поле мотиву гріха – актуалізація окремих проявів мотиву в поезіях, додаткові значення, їх взаємодія й перехрещення, політичне забарвлення, характерне для творчості саме цього письменника.

Ядро мотиву гріха й покари втілюється через змалювання невдоволення селянами своїм життям, відсутності необхідних умов для повноцінного життя, зниження авторитету гідних людей, переживання образи й розчарування. Тілом мотиву виступають розповіді людей про своє нужденне й стражденне життя, нарікання на несправедливість і відсутність рівності, авторський опис нещасливих людей. Полем

мотиву є сполучення різних виявів психологічного, фізичного навантаження та його атрибути, коло причин, що зумовлюють невдоволення селян і урядовців.

Отже, бароковий мотив гріха є ключовим для світосприйняття людини тієї епохи. Гріх постає постійним супровідником людини і водночас тим аспектом буття, проти якого спрямовані дії й думки християн. Його постать персоніфікується, гріх має широкий спектр виявів, торкається майже кожної сторони буття людини. Сенс життя християнина закладається в постійній боротьбі світла й темноти в його душі, прагненні досягти ідеалу. Гріх для Данила Братковського є страшнішим за смерть, адже це дії наперекір заповідям Божим, що призводять до руйнування гармонії душі християнина. Порушення нормального розвитку людства, моральне падіння й деградація суспільства є наслідком гріховної розпусти. Противагою багатьом безглуздим і шкідливим заняттям виступає очищення, вдосконалення окремої людської особистості в соціумі загалом. Неправильним вважає Данило Братковський те, коли християни замислюються над своїми діями лише під час страждань, адже віра має бути послідовною і стійкою.

Література

1. Аполлонова люшня : поети XVII–XVIII ст. / [за ред. В. Крекотня]. – К. : Молодь, 1982. – 320 с.
2. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий : [переклад ; джерела ; студії] / Д. Братковський ; [пер. з пол., передм., прим. В. О. Шевчук]. – Луцьк : Видавництво обласної друкарні, 2004. – 463 с.
3. Тимченко А. Структура мотиву : до питання теоретичного осмислення / А. Тимченко // Літературознавчі обрії : праці молодих учених / [наук. ред. М. М. Сулима ; відп. ред. Л. С. Бербенець]. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2010. – Вип. 17. – С. 5–8.
4. Калантьєвська Г. П. Філософсько-етичне поняття і бачення світу в поезії Данила Братковського / Г. П. Калантьєвська // Філологічні трактати. – 2009. – № 1. – С. 29 – 36.
5. Силантьєв И. В. Мотив в системе художественного повествования : автореф. дис. ... д. филол. н. : 10.01.06 “Теория литературы” / И. В. Силантьев. – Новосибирск, 2001. – 278 с.
6. Силантьев И. В. Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике : [очерк историографии] / И. В. Силантьев. – Новосибирск : Издательство ИДМИ, 1999. – 104 с.
7. Софронова Л. А. Поэтика славянского барокко / Л. А. Софронова. – М. : Наука, 1981. – 264 с.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню особливостей втілення мотиву гріха й покари у бароковій творчості Данила Братковського. Тракткування письменником біблійного гріхопадіння людини досліджено в історичному й мистецькому контексті доби, у порівнянні з поглядами Семена Климовського й Лазаря Барановича. Мотив гріха й покари у книзі “Світ, по частинах розглянутий” був проаналізований з використанням теорій І. Силантьєва й А. Тимченко.

Ключові слова: бароко, гріх, покара, смирення, біблійний, мотив, християнство.

Аннотация

Статья посвящена выявлению особенностей воплощения мотива греха и наказания в творчестве Данила Братковского, которое относится к стилю барокко. Трактовка писателем біблейского грехопадения человека исследована в историческом и художественном контексте эпохи, в сравнении со взглядами Семёна Климовского и Лазаря Барановича. Мотив греха и наказания в книге “Мир, рассмотренный по частям” был проанализирован с использованием теорий И. Силантьева и А. Тимченко.

Ключевые слова: барокко, грех, наказание, смирение, библейский, мотив, христианство.

Summary

The article is devoted to the specific embodiment of the motif of sin and punishment in Danilo Bratkovsky's baroque works. The author's interpretation of the biblical sinful man is studied in historical and artistic context, compared with the views of Semen Klymovsky and Lazarus Baranovych. The motif of sin and punishment in the book "World, in parts considered" was analyzed using theories of Silantieva I. and A. Timchenko.

Keywords: baroque, sin, punishment, humility, biblical motif, Christianity.

УДК 821.161.1.09 (Гоголь М.)

Коркішко В. О.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

МЕЖОВИЙ ПРОСТІР В ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ М. ГОГОЛЯ

У сучасній літературознавчій науці залишаються актуальними питання хронотопу й визначення його художніх функцій у літературному творі. Наявність часово-просторових характеристик у художньому тексті передбачає існування двох або більше просторів (світів), а отже й кордону між ними.

Дослідження феномену прикордонного простору в художньому творі знайшли своє відображення в наукових працях Юрія Лотмана, Володимира Топорова, Гастона Башляра та ін. Однак, на сьогоднішній день у літературознавстві немає наукових досліджень, присвячених вивченню феномену межі в художній творчості Миколи Гоголя, в тому числі, в малих жанрах письменника, що є предметом даної статті. **Мета** дослідження – визначити семантику й художні функції межового простору в збірниках повістей М. Гоголя "Вечори на хуторі поблизу Диканьки", "Миргород" і "Петербурзькі повісті".

Феномен кордону в художньому творі визначається наявністю в культурній свідомості двох просторів: внутрішнього та зовнішнього. На думку Юрія Лотмана, просторове розмежування належить до культурних універсалій: кордон "може відокремлювати живих від мертвих, осілих від кочуючих, місто від степу, мати державний, соціальний, національний, конфесіональний або інший характер" [3, 257]. При цьому розмежування просторових координат тісно пов'язане з поняттями "свого" та "чужого".

Опозиція двох світів у культурній свідомості людства знаходить своє чітке вираження в архетипах народження й смерті. На думку Володимира Топорова, "пренатальна" пам'ять могла, можливо, фіксувати відмінність двох просторів – зовнішнього й внутрішнього [6, 247], де прикордонною смугою між двома світами є сам процес народження. При цьому внутрішній простір утроби має семантику "свого", рідного, відомого, обмеженого. У той час як зовнішній простір протилежний йому за значенням – він "чужий", незвіданий, лякаючий, безмежний. Отже процес народження людини може розглядатися як перехід із замкненого "свого" простору в нескінчений